

## Krigsjulen 1716

Under åren 1700-21 pågick en väldig kraftmätning i norra Europa mellan Sverige å ena sidan och Danmark, Polen samt Ryssland å andra sidan. Efter inledande svenska framgångar under krigets första hälft, som bröts med förlusten vid Poltava 1709, slutade kriget med det svenska stormaktsväldets fall år 1721.

### Finland utrymmes

Efter de svenska fästningarna Reval, Riga och Viborgs fall år 1710 började ryska trupper angripa södra Finland och våren 1713 erövrade man Helsingfors. På hösten samma år besegrade man den finska armén under Carl Gustaf Armfeldt vid Pälkäne, strax sydväst om nuvarande Tammerfors. Efter mycket hårda strider retirerade den finska armén till Österbotten. I sträng kyla tillryggalade man 18 mil på en vecka genom i det närmaste obebodda trakter. Nästa år gick ryssarna till förnyat angrepp och i februari 1714 mötte 8 500 ryssar drygt 4 000 finnar vid Napue by, strax sydost Storkyro kyrka. Efter striden lämnade den finska armén södra Österbotten och drog vidare norrut, innan man på senhösten 1714 marscherade runt Bottenviken till Västerbotten. Som de sista kvarvarande soldaterna lämnade kavalleriet Finland nyåret 1715.

Situationen i Västerbotten, d v s nuvarande Norr- och Västerbotten, var då utomordentligt svår för länets befolkning som skulle bidra med mat och fourage inte bara för den finska armén utan även hjälpa de cirka 8 000 finska flyktingar som kommit med boskap och lösöre. Kanske liknade situationen den under andra världskrigets slutskede, då en stor mängd finska flyktingar anlände till Norr- och Västerbotten med allt de ägde.

### Vakthållning i Västerbotten

Under år 1715 och delar av 1716 höll den finska armén vakt i Västerbotten med förposter mellan Kemi och Torneå. Åtskilliga skärmytslingar och strider både mellan uppbådad allmoge och ryska kosacker samt mellan reguljära soldater och ryska dragoner omtalas. Kosacker anföll Torneå upprepade gånger under dessa år och staden, som redan tidigare drabbats av brand, brändes gradvis ned till grunden. Till slut återstod endast den medeltida kyrkan och några mindre byggnader. Även ett stort antal byar i närheten, bl a Haparanda, drabbades av förödelsen.

Den 30 maj 1716 tågade merparten av de finska förbanden söderut till Ångermanland och kvar till Västerbottens försvar lämnades endast ett detachment soldater i trakten av Umeå. De cirka 300 infanteristerna kunde knappt vistas utomhus p g a bristen på kläder och skor och av 238 kavallerister hade endast 25 användbara hästar. Soldaterna var således inte i stånd att verkställa en längre marsch för att försvara länets norra delar mot ett ryskt angrepp. Länets eget regemente var vid den här tiden kommenderat på annat håll i Sverige och kunde således inte bistå med skydd. Därmed var hela nuvarande Norrbotten hänvisat till att försvara sig på egen hand mot väntade ryska anfall.

Ett bestående minne av den finska arméns vakthållning i länet torde vara födseln av ett antal oäkta barn, vars mödrar tingsfördes av nitiska präster och länsmän. Kvinnorna hade ofta låtit sig förledas genom löften om äktenskap med de finska ryttare som uppgavs vara barnafäder, men som ofta visade sig vara gifta hemma i Finland.

## Julhelgen 1716

Det första anfallet kom i december 1716 och då drev uppbådade bönder under landskapten Erik Birkenstein en skara kosacker på flykten. En fiendestyrka om 40-50 man lyckades emellertid ta sig förbi bondeposteringen i Torneå och anlände om aftonen den 8 december till Kalix. Här blev kaplanen Erik Brunius ifrån Torneå avklädd och illa hanterad med yxhammare och besman, kaplanen Nils Fabricius blev avklädd och hans hustru jämte tre bönder blev ihjälslagna. Häradshövding Burman och hans hustru samt kyrkoherden Hans Walthier och hans hustru lyckades dock rädda livet och den 9 december anlände de sistnämnda till Luleå socken och meddelade vad som var å färde. Sedan kyrkan och ett antal gårdar i närbelägna byar plundrats återvände dock ryssarna till den finska sidan.

I mitten av månaden, eller åtta dagar efter det första anfallet kom ett förnyat angrepp av ett femtiotal kosacker. Bönderna i Kalix socken hade då "fattat stånd" vid kyrkobordet och försvarade sig med bravur en hel dag. Kosackerna delade dock på sig i två grupper, varav den ena drog norrut mot Överkalix och den andra söderut mot Luleå, Piteå och Skellefteå.

I Överkalix hade man redan tidigare bortfört kyrkklockan och andra värdeföremål från kyrkan, men togs trots detta med överraskning den 19 december. Enbart i Svartbyn dödades 12 personer. De övriga åtta dödade var från Bränna, Hällan och Hedensbyn. I kyrkans död- och begravningsbok avslutas uppräknin- gen av de dödade på följande sätt: "Dessa 20 åfwanstående ähro efter Marteringh af fienden dels upbrände, dels genomstungne och dels ihjälfrusne, som skedde den 19 December åhr 1716 och begrofs alla den 13 Januarij och 24 Februarij 1717." Stor var också den materiella förödelsen, av 17 gårdar i Svartbyn hemsöktes 15 av ryssarna. I närbelägna Grelsyn brändes två gårdar och i Heden hemsöktes 6 gårdar av 9 befintliga. Även Vännäs och Kypasjärvi drabbades hårt av eld och förstörelse. Så också byarna längre ned efter älvdalen.



I Luleå och Piteå socken var man sedan tidigare varnad av den från Kalix flyende kyrkoherden och uppbådade folk till försvar vid sockenkyrkorna. Värdeföremålen i Luleå sockenkyrka hade man redan år 1714 fört till Harads och kyrkklockorna låg sedan år 1715 nedgrävda i en backe i Sunderbyn, den sedan dess s k Klockbacken. Emellertid tog ryssarna vägen över Hindersön och Bensbyn till Luleå nya stad, dit man anlände på morgonen den 19 december. Staden plundrades på pengar och värdeföremål till ett värde av 100 000 daler och dessutom dödades ett tjugotal personer. Däribland tullnären som brändes levande, när han inte fort nog utlämnade tullmedlen. Stadens kaplan Anders Ljungberg tog man med som fånge.

På sin väg söderut över Gäddvik och Antnäs mötte kosackerna vid Ersnäs gästgiveri ett antal borgare från Luleå som var på hemväg från Stockholm. Dessa rånade man och dödade därvid rådmannen Abraham Ruth. Ett annat offer var den gamle bonden Olof Nilsson i Alvik (Skäret), vilken blev "ihjälstucken af fienden emellan Ahlwyk och Skiären på vägen".

Bondeposteringen vid Piteå sockenkyrka kringgicks även den och under natten mellan den 19 och 20 december anlände man till Piteå nystad. Sedan staden skövlats grundligt fortsatte 18 kosacker på morgonen till Hortlax, där man påträffade kronobefallningsman Hackzell som avkläddes och plundrades samt prästen Per Hofberg som avkläddes och sedan dödades. Likväl plundrade man många andra flyktingar innan man begav sig mot Jävre och Kinbäck. På sistnämnda ort råkade man ett antal ståndspersoner från Finland som även dessa plundrades in på bara kroppen. Där nåddes dock den vilda rövarskaran av ett rykte om att svensk trupp var i antågande söderifrån, varför man hastigt vände norrut lämnandes rövat gods spritt efter vägen.

Vid Rosvik slog man läger hos bonden Anders Anderssons på kvällen den 20 december och blev där under natten överfallen av ett stort antal Pitebönder, vilka drev ryssarna på flykten och återtog femtio lass rövat byte. Detta räddade sannolikt livet på kaplanen Ljungberg som ryssarna hade avsett hudflänga med piskor. Vid angreppet blev han dock sårad av ett skott i axeln, när bönderna sköt in genom husets fönster i avsikt att döda så många ryssar som möjligt. Enligt uppgift fick man lämna tio dödade efter sig när man flydde norrut hals över huvud. Även denna gång undvek fiendeskaran bondeposteringen i Gammelstad och tog vägen över nystaden, där man lämnade ytterligare sex lass av det rövade godset. Till följd av sin brådska gav man sig ej tid att bränna staden, utan drog raskt vidare norrut över Hindersön. Där blev man dock hindrad av uppstigande flödesvatten och bönderna i Luleå kunde frånta dem ytterligare fem lass rövat gods. Det berättas också att de rättmätiga ägarna till det återtagna godset framgent hade svårt att återfå sina ägodelar av framför allt bönderna i Piteå.

Vid samma tid hade även den tidigare omtalade kosackskaran som härjade längsefter Kalix älvdal samlat ihop rövat gods som uppgick till hela 83 lass. Detta bortförde man över Seskarön och Karlön till Torneå. Ytterligare en gång synes kosackerna ha gått till angrepp, eftersom ett anfall mot Kalix omtalas i januari 1717. Det berättas dock att "dess vistelse var då här mycket kort".

## Epilog

Landshövdingen och befolkningen var ytterst missnöjda med de finska soldaternas senfärdiga uppträdande. Den förstnämnde lät rentav från predikstolarna i Bygdeå, Lövånger och Skellefteå utlysa livsstraff, om man inte på första ankommande order marscherade norrut. Kavalleriet som bröt upp från Bygdeå den 17 december anlände till Skellefteå den 19, där man blev stående till den 25 då man avreste till Piteå, för att den 29 bryta upp till Luleå, där man då inkvarterades i Persön och Ängesbyn. Således 20 mil på 12 dagar, en sträcka som de snabbfotade kosackerna tillryggalade på ett par dygn. Vidare menade man att arméns postering i Torneå borde ha blivit bestående och att de legendariska partigångarna Petter Longstrom och Lorentz Kerckisudd skulle ha lämnat Österbotten med sina frikompanier och bidragit till vakthållningen.

Man kan dock inte undgå misstanken att bönderna själva föredrog att sköta vakthållningen i den egna hembygden och inte i Torneå. Dessutom torde den kvarlämnade militäre befälhavaren i Umeå, Fromhold von Essen, ha föredragit att kvarhålla en viss militär styrka därstädes p g a risken för fientliga anfall över den tillfrusna Kvarken.

Totalt kostade de ryska angreppen i december och januari ett hundratal dödade och nio bortrövade små pojkar från byarna Över- och Ytter-Morjärv, Börjelsbyn, Gammalgården, Rolfs och Ytterbyn. I ett brev från landshövdingen Jakob Grundel till kunglig majestät år 1722 anhöll föräldrarna om att dessa barn skulle eftersökas genom de ryska myndigheterna. Något resultat av denna begäran är dock inte känd, sannolikt uppslukades dessa krigets offer av de oändliga ryska

vidderna. Notabelt är emellertid att en rysk desertör under kriget 1740-41 infann sig i Kalix och uppgav att han som spädbarn bortförts av ryssen "under förra kriget". Låt oss hoppas att han då fick återförenas med sina anhöriga. Vad de ekonomiska förlusterna uppgick till kan vi svårligen uppskatta, vi får nöja oss med att de sannolikt var mycket avsevärda i ett samhälle som sedan tidigare var hårt drabbat av missväxt, högt skattetryck och ständiga soldatutskrivningar!

**Anders Sandström**  
**Vidsel 23 dec 2014**